

(əvvəli ötən sayımızda)

...Bisütun kitabəsini oxuyub ilk tədqiq edənlərdən biri İngilis assuroloqu Edvard Norris Əhəməni kitabələrindəki mətnləri araşdıraraq "Arta" adının Bars ölkəsi əhalisinin özadlandırmaları olduğu fikrini irəli sürür. Herodotun bəhs etdiyi Saqarta adının kökü də bura bağlıdır və Herodot saqartların Zaqros dağları ərazisində yaşayan köçərilərlə eyni dildə danışdıqlarını yazır. Artalar köçəri sak tayfaları idi. Sak dilindəki mətnlərin məhz Artaların yaşadığı ərazidə mövcud olması belə bir ehtimal doğurur ki, Kirin əcdadları və onların mənsub olduqları tayfa bu dağlı saklara mənsub olmuşlar. (Norris E. 1852, Səh. 201)

Norrisin şərhindən belə nəticəyə gəlmək olur ki, Saqarta adının mənası Saq artlar, yəni sakların art boyu "dağlı" artlar deməkdir.

Daranın Bisütun kitabəsində yazıldığına görə Əhəmənilərə qarşı üsyan edən Saqarta hökmdarı Turtantahmas özünü midiya hökmdarı Kiaksarın varisi adlandırmış və Daraya tabe olmaqdan imtina etmişdir. Daranın öz dilindən ifadə edilərək kitabədə əks olunan bu tarixi fakt Saqartaların həqiqətən də midiya tayfa birliyinə mənsub olduqlarını təsdiq edir.

Assuriyanın Zaqros dağlarında məskunlaşmış bəylik dövlətlərini itaət altına almaq məqsədilə təşkil etdiyi çoxsaylı hərbi yürüşlər nəticəsində Assur zülmündən xilas olmaq üçün Barsua, Zamua, Subir, Aqvan, Padan, Qarqar, Quzan tayfaları ilə birlikdə Saqartalıların da bir qismi öz yurdlarını tərk edərək Barslarla birlikdə şimal ərazilərinə doğru hərəkət etmiş və Subir, Aqvan, Quzan və Qarqar tayfaları Güney Qafqaz və o cümlədən Quzey Azərbaycan ərazisində məskunlaşmışlar. Barslar Saqartalıların birlikdə indiki Gürcüstan şərq ərazisində məskunlaşmışdılar. Güney Qafqazda Kür çayının yuxarı vadilərindəki ərazilərdə məskunlaşmış Saqarta və Barsil tayfalarının adından gürcülər özlərini Sakartelo, yəni Saqart-eli, Saqar ölkəsi adlandırmışlar. Gürcüstan ərazisinin digər hissəsi isə Barsların adından Barseli adlanmışdır, bu ad gürcü dilinin fonetik ifadəşəklinə uyğun olaraq Barçalı/Borçelo şəklini almışdır. Barsillərin böyük qismi də quzeyə doğru hərəkət edərək Xəzərin şimalında və onun şimal-şərq ərazilərində məskunlaşmışdılar.

Sonradan danışılacaq dilində Borçalı və Bozçala kimi adlanan Azərbaycan ərazisindəki Barsellilərin bir hissəsi qədim yurdları Urmiyə gölü ətrafında bu günə qədər yaşamaqda davam etmişlər. Borçalılar və ya Bozçalılar bu günki Gürcüstanla yanaşı Azərbaycanın güneyindəki Suldüz bölgəsində, Həmədan vilayətində, İranın Mərkəz ostanında Ərak vilayətində Bozçalı nahiyyəsi, Qomican, Təfriş, Fərahan, Növberan,

Famən kimi şəhərlərində də yaşamaqdadırlar. Borçalıları yanlışlıqla monqolların türkləşmiş Aralat boy birliyinə aid hesab edirlər. (Rəcəb Albayrak. 2016, Səh. 591)

Bir çox müəlliflər bütövlükdə gürcüləri orda qədimdən məskunlaşan turanlı tayfalara görə Turan irqinə mənsub hesab edirlər. Bir çox antropoloqlar hititləri onların qafataslarının son dərəcə yumru olduğunu müəyyən etmiş və qafqaz-gürcü xalqı ilə yaxın əlaqədə olduqları fikrini irəli sürürdülər. Alman assuroloqu Artur

Ələsgər Siyablı

Ungnadın fikrincə Hitit dövlətinə mənsub olanların böyük əksəriyyəti istər ərazi, istər dil mənsubiyyəti və istərsə də dini etiqad baxımından subartlılar idilər. Bu insanların hititli olması yalnız onların Hitit dövləti təbəələri olması ilə müəyyən olunurdu. (Artur Ungnad, 1936, Səh. 175, 176)

Turanlı öntürk tayfaların çox qədim zamanlardan etibarən indiki Gürcüstan ərazilərində məskunlaşdıqları bir çox qədim mətnlərdə də öz əksini tapmışdır. Salmələrdə yazıldığına görə Pişdadian sülaləsindən Keyxosrov türklərə qarşı mübarizə apararkən 28 türk ailəsi qurtulmaq üçün Gürcüstanda sığınacaq tapmış və Mamasaklilər sülaləsi onları Mtsxeti yaxınlığındakı ərazilərdə yerləşdirmişlər. Bu tarixi fakt ilk dəfə Klaprot tərəfindən irəli sürülmüş və sonradan San Martin bu rəqəmi öz salnamə nüsxəsində aşkar etmişdir. Lakin Rummyantsev muzeyində saxlanılan bir salnamə əlyazmasında Gürcüstanı sığınan bu türklərin 28 deyil, 28 min ailə olduğu yazılmışdır.

Vakhout bu yerləşdirilən türklərin 2800 evdən ibarət olduğunu qeyd edir. Salmələrdə bu türklər Barbaslar adlandırılır. (Mari Brosset, 1858, Səh. XXIII)

Keyxosrovla əlaqədar bu tarixi hadisə İranlı arilərin e.q. VIII əsrdə şərqdən gələrək Urmiyə gölündən güneydə məskunlaşmış turanlı Bars, Saqarti, Qurzan, Aqvan, Qarqar tayfalarının ərazilərinə basqınları nəticəsində bu tayfaların öz yerlərini tərk edib şimala-Qafqaz istiqamətində hərəkət edərək Qafqazın cənub ərazilərində yerləşmələrini əks etdirir. Salmələr Mamasaklilərin himayə etdiyi bu türkləri yanlışlıqla Barbas adlandırlar, heç şübhəsiz onların əsl adları Barsdır və onlar Urmiyə gölünün yaxınlığındakı Bars/Parsua ölkəsinin turanlı xalqıdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Barslar da etnik mənşə baxımından Arta sakları

ğın əsasını qoydular.

Borçalı elinin adının izahı bəzi toponimik lüğətlərdə və Vikipediya "börü çala" kimi izah olunması fikrimizə görə toponimin adının gerçək anlamına uyğun deyil.

Borçalının adının Bars adından ibarət olduğu ərəb coğrafiyaçısı Yakut Həməvinin əsərində də əks olunmuşdur. Yakut yazır ki, Barşəliyyə Arranda yer adıdır və Pers şahlarının salnamələrində də onların adı çəkilir. (Yakut-al-Xamavi. Mudjam al-Buldan. T II, 1983. Səh. 127)

Barşəliyyə adı Barseli adının ərəb dilindəki fonetik şəklidir.

Qədim dövrlərdən etibarən özünü müstəqil el kimi idarə edən, sonradan Gəncə bəylərbəyliyinə bir hissəsi olan Borçalı eli Qacarların Ziyadoğulları qolunun idarəsində idi. Nadir xan onun hakimiyyətini tanıma-

Dünya tarixinin Turan dövrü

yan Ziyadoğullarını cəzalandırmaq üçün tarixi bir yanlışlığa imza ataraq Borçalını Gəncə bəylərbəyliyindən ayıraraq 1736-cı ildə idarəsini Əfşar dövlətinin təbəçiliyində olan Kartli-Kaxeti çarına vermişdir.

Gürcü etnoniminin mənası da çox maraqlı doğuran bir məsələdir. Bu adın mənası müxtəlif şəkillərdə izah olunur. Fransız Mari Brosse "gürcü" etnoniminin iddia edildiyi kimi Müqəddəs Georqun adından deyil, Kur/Kür çayının adından yaranması versiyasına üstünlük verir. Brosse Aqvan və ya Alban adının mənasının ermənicə "şirin" demək olduğu fikrinə qətiyyətlə əleyhinə çıxır. (Mari Brosset, Histoire de la Georgie, Səh. VI)

Gürcülərə türklər və farslar tərəfindən verilən Gürcü ekzoetnoniminin kökünü təşkil edən Qurq/Qurğ adının mənası dillərdən alınma söz olaraq qurd kimi izah olunur. Gürcüstan adının mənası "Qurdlar ölkəsi" kimi şərh olunur. Gürcüstan adı Xəzər dənizinin Cənub şərqində yerləşən və adı eynilə "Qurdlar ölkəsi" anlamında Gürqan və ya Hirkaniya, sonradan Astrabad olan əyalətin adı ilə əlaqələndirilir. Lakin Xəzərin cənubunda yerləşən Gürqan ilə Gürcüstan arasında tarixən hər hansı bir bağlılıq müəyyən etmək mümkün olmamışdır. Fikrimizə görə türklərin, farsların ifadə etdikləri Gürcü və Gürcüstan adının mənasının fars dilindən alınma və anlamının qurd olduğu "qurq" sözündən götürüldüyü haqqındakı fikirlər gerçəkliyi əks etdirmir.

Ərəb tarixçisi Yakut Həməvi Tiflis haqqında yazır ki, bu şəhəri Arrana da aid edirlər və o Qurzan ölkəsinin paytaxtıdır. Ərəblər Qurzan adını "Cürzan" şəklində də ifadə edirdilər. (N.M.Vəlixanlı. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas-səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı, 1974).

Digər Ərəb müəllifləri də Gürcüstan adını "Qurcan/Qurzan/Cürzan" kimi ifadə edirdilər. Qurzan və ya Quzan Assur və Urartu mixi yazılı mənbələrinə Urmiyənin şimal şərqində və Diyala çayının sahilində yerləşən ölkə və bəylik dövlətlərinin adıdır. Qurzan, Bars, Aqvan, Qarqar, Saqartilər turanlı tayfaların yaşadığı ölkələr və onların yaratmış olduqları bəylik dövlətləri idilər...

(ardı gələn sayımızda)